

Klap hesten! Forsvar for en ydmyg oplysning

Søren Harnow Klausen

Selv om det etablerede synspunkt ikke bare er sandt, men hele sandheden; hvis ikke det bliver bestridt energisk og alvorligt, vil de fleste antage det som en fordom, med ringe forståelse eller følelse for dets rationelle begrundelse. Og ikke blot det ... selve synspunktets mening vil være i fare for at blive tabt eller udvandet, og berøvet sin vitale effekt på karakter og livsførelse ...

John Stuart Mill, *On Liberty*

Hvem vil ikke gerne have mere lys? Selvfølgelig findes der deciderede mørkemænd som mere eller mindre eksplicit og oprigtigt forsvarer en form for modoplysning. Der er også dem som nok bedyrer at de ikke er imod oplysningen, men udtrykker sig så kringlet at man får en mistanke om at de ikke er udelt begejstrede for den. Men hvis man ikke er religiøs fundamentalist, radikalkonservativ eller tilhænger af en ekstrem relativisme, kan der vel ikke være noget at diskutere – i så fald må man vel bakke betingelsesløst op om oplysningen?

Ja, oplysningen selv er der rigtig nok intet at udsætte på. Jeg har altid regnet mig selv blandt dens mest indædte forkæmpere. Jeg har rystet på hovedet af velmente, men misforståede sammenkoblinger af åbenhed, tolerance og mangfoldighed med relativisme og tåget metafysik. Jeg har aldrig delt det romantiserende, sværmeriske syn på andre kulturer og tidligere epoker; jeg er villig til at tage en betydelig portion fremmedgørelse, rodløshed, affortryllelse og værensglemsel med i købet for at leve i et samfund med antibiotika, varmt vand i bruseren, betalt skolegang, lav børnedødelighed og en vis retssikkerhed. Jeg har beklaget at tilegnelse af kundskaber er blevet nedprioriteret til fordel for selvudvikling og sociale kompetencer. Og jeg har fundet det malplaceret at ville se sagen fra flere sider og inddrage hele den komplekse forhistorie, når situationen snarere har kaldt på hurtig handling i form af f.eks. humanitære interventioner. Sådan set har jeg været på linje med,

om ikke mere oplysningsbegeistret og kompromisløs end mange af dem som min kritik nu gælder.

Jeg har ikke ændret mening. Oplysning kan vi ikke få for meget af. Men jeg tager anstød af den måde oplysningen for tiden præsenteres på: militant, konfrontationssøgende ikke blot i ånden, men også i det konkrete samfundsliv, skråsikkert og arrogant, for ikke at sige brovtende. Det klæder den ikke, det tjener ikke dens udbredelse, det fremmer ikke de værdier som den skulle være et middel til at skabe – indsigt, frigørelse, fred og lykke – og det er da heller ikke et dækkende udtryk for oplysningen, men derimod et tegn på at den er blevet misforstået og forvansket. Det er karakteristisk at mange som ellers står oplysningen fjernt, i disse år er begyndt at smykke sig med dens emblemer. De taler om frihedsrettigheder, om nødvendigheden af debat og kritik og om det åbne samfunds velsignelser. Men de gør det næppe fordi de virkelig har forstået og accepteret hvad oplysningen drejer sig om. De gør det fordi de kan drage fordel af en delvis og mere eller mindre tilfældig overensstemmelse mellem visse af oplysningens principper og deres egne særstandpunkter. Det er lige før oplysningen er ved at slå om i sin modpol. Den bliver til et sæt af indiskutable dogmer som hindrer snarere end de fremmer forståelse og åben diskussion. Den bliver til en ideologi, ja man kunne næsten kalde det en religion, hvis det ikke var fordi man derved ville følge dem der misbruger oplysningen i på ureflekteret og unuanceret vis at sætte lighedstegn mellem religion og ideologi.

En virkelig oplyst indstilling må bestå i at tage bestik af situationen og klappe hesten. Selvkritik, nuancering, selvkontrol og proportionssans har siden Sokrates været kendt som de centrale ingredienser en livsførelse baseret på fornuft. Der er utvivlsomt en tid til eftertanke og en tid til at handle, en tid til at forenkle og sætte hårdt mod hårdt og en tid til at nuancere og sænke paraderne. Det forekommer mig at tiden nu i høj grad kalder på det sidste, ikke blot hvis vi skal finde os til rette i en globaliseret verden – og det skal vi jo, det står ikke til diskussion, og vi kan ikke forvente at resten af verden danser efter vores pibe – men også for at bevare vores egen intellektuelle redelighed. Det kan simpelt hen ikke passe at vi skal fremstå som dummere end vi faktisk er – hvilket ikke siger så lidt – i *oplysningens* af alle navne.

Den selvfede oplysning

Hvad sigter jeg til når jeg taler om en skråsikker og brovtende oplysning? Det drejer sig om en generel tendens i tiden, og en sådan er naturligvis svær at

afgrænse præcist eller knytte entydigt til bestemte personer. Mange vil sikkert melde hus forbi, fordi de ikke deler alle de synspunkter jeg forbinder med tendensen. Det skal være dem vel undt, men bør på den anden side ikke blive en sovepude. For tendensen er virkelig nok. Den er især kommet til udtryk i de mange diskussioner om religion som har præget samfundsdebatten i de senere år, men også hvor naturvidenskaben sættes i forhold til bl.a. moral og humaniora, samt i de politiske diskussioner generelt.

Den selvfede oplysning – som altså ikke er *ægte* oplysning – kan slagordsagtig karakteriseres ved en tendens til *scientisme*, *nutidsforherligelse*, *rettigheds-* og *principfetichisme*, *dogmatisk liberalisme* og generelt ved en *manglende sensibilitet*. Foruden sensibilitet og indlevelsessevne savner jeg af de traditionelle oplysningsdyder *proportionssans*, *situationsfornemmelse*, *tolerance* (som dog også er blevet fremhævet af andre)¹ og helt generelt pragmatisme eller *sans for konsekvenserne*. Oplysningsideen er blevet kapret af principryttere og rigorister. Man har glemt eller fortiet at oplysningen historisk set i lige så høj grad har været et forsvar for almindelig sund fornuft, at den går ud på at man skal søge viden for menneskenes og ikke blot for dens egen eller abstrakte princippers skyld, og at spørgsmål som ”hvad skal det nytte?” er et mere passende udtryk for den end cowboyagtige paroler om under ingen omstændigheder at ville rokke sig.

Jeg vil forbeholde mig ret til at diskutere den selvfede oplysning som en tankestrømning der på forskellig vis og i større eller mindre grad kommer til udtryk hos forskellige debattører. Men skal jeg lokalisere den lidt mere præcist, kan jeg sige at den er meget fremherskende i *Weekendavisen*, og at den også har kunnet spores i dette tidsskrift. Det er imidlertid mere interessant at den har bredt sig til store dele af samfundsdebatten. Medier og personer som tidligere – måske næsten til overmål – insisterede på at se nuanceret på sagen, sætter nu nærmest en ære i at være korte for hovedet. Alt andet regnes nu for ”uklar tale”. Man taler om ukrænkelige rettigheder og ufravigelige principper i langt videre kredse end det var tilfældet for blot få år siden. Mange har lært at betragte oplysningsidealene som ”vores værdier”, noget de instinktivt og følelsesladet bakker op om, på samme måde som de støtter fodboldlandsholdet i tykt og tyndt.

Allerede dette burde få koldsindige intellektuelle til at tænke sig om en ekstra gang. Oplysning har aldrig været let og næppe heller nogensinde virkeligt populær. Det er simpelt hen usandsynligt at lidt fjernsyns- og avisdebat og nogle spektakulære enkeltsager kan udvirke hvad store tænkere

og pædagogers århundredelange indsats ikke har formået. Det er langt mere sandsynligt at der er sket det som John Stuart Mill advarede så kraftigt mod i sit skrift om friheden: at oplysningsideen er blevet antaget som en fordom.

Scientisme

Den ureflekterede, hæmningsløse dyrkelse af naturvidenskaben – *scientismen* – kommer blandt andet til udtryk når fænomener som intelligent design er til diskussion.² Gamle travere som verifikations- og falsifikationskriteriet trækkes af stalden for at demonstrere at der absolut ikke kan være tale videnskab, selv om det i videnskabsteorien for længst er accepteret at disse kriterier ikke er holdbare, og at der i det hele taget ikke er nogen enkel løsning på problemet med at afgrænse videnskab fra pseudovidenskab (hvilket dog ikke betyder at alle teorier er lige gode eller lige seriøse – men den slags nuancer har det med at gå under i dagens polariserede debat).³

Scientismen viser sig også når en berettiget frustration over at humanisters begrænsede viden om naturvidenskab og egen manglende saglighed får folk til at kaste sig i armene på en biologisk eller materialistisk reduktionisme. Det er godt at nogle taler den naturvidenskabelige dannelses sag, og humaniora har vitterlig gjort sig skyldig i pop og løsagtighed. Det er også rigtigt at f.eks. megen humanistisk præget bioetik har været præget af en irrational, refleksagtig modstand mod teknologiske fremskridt. Men det virker som om vi skal betale for fortidens synder ved at blive presset til den anden yderlighed – fra nivellerende metateorier som strukturalisme, dekonstruktion og systemteori, som ofte har stået i vejen for indgående og fintmærkende studier af de humanistiske forskningsgenstande, til lige så forsimplede, ideologiske og sagfremmede tilgange som darwinistisk kultur- og litteraturteori og humanistisk neurobiologi. Humanisterne har måske været maskinstormere, men mange af dem der nu bekæmper denne tendens, dyrker maskineriet for dets egen skyld, og det er næppe bedre.

Idealisering af den offentlige debat

Scientismen præger også opfattelsen af den politiske kultur og demokratiet. Nogle debattører insisterer på at religiøse argumenter ikke hører hjemme i politiske diskussioner, som alene må bygge på det der kan begrundes rationelt eller eftervises empirisk. Det er en ejendommeligt selektiv kritik, der som præmis har en voldsomt idealiseret opfattelse af den offentlige debat, og også er udtryk for en tidstypisk tendens til at knytte demokrati og videnskab tættere

sammen end der er belæg for. ”Kun rationelle argumenter tæller i den politiske debat” ... Ja, *schön wäre's* – bortset fra at selv rationelle argumenter kommer til en ende og må forankres i principper som måske kan siges at være selvindlysende, men ikke selv kan begrundes yderligere. Under alle omstændigheder er det meget langt fra virkeligheden. Alene talen om ”vore værdier” burde få en positivist til at trække sin revolver. Men i et diskussionsklima præget mere af automatreaktioner end besindig eftertanke kan et positivistisk videnskabssyn, en absolutistisk moralopfattelse og noget der kan minde om nationalkonservatisme eller etnocentrisme (den stadige betoning af at værdierne er *vores* og af deres særlige tids- og stedbundne genese og institutionelle udmøntning) tilsyneladende gå hånd i hånd.

Hvor er det empiriske grundlag for de liberale appeller til det individuelle ansvar, som antages pludseligt at manifestere sig og forbedre børns spisevaner og adfærden i trafikken uden mere kontante incitamenter? Hvorfor får dette ikke nogen til at råbe højt om uvidenskabelige trosbekendelser? Hvor er den rationelle begrundelse for at frede boligejerne? Der synes snarere at være tale om at politikerne forsvarer en bestemt befolkningsgruppes interesser, simpelt hen fordi den er der og *har* disse interesser, noget som er ganske almindeligt i et demokrati, men som også viser hvor forkert det er at betragte den demokratiske proces som de bedste argumenters sejrsgang. En sådan betragtningsmåde harmonerer også dårligt med tendensen til at opfatte demokratisk sindelag som et spørgsmål om fasttømrede værdier, urokkelige holdninger og karakterfasthed. Det er jo ikke evnen og viljen til at argumentere og lade sig bevæge, men snarere attituden og specielt hård- eller måske ligefrem stivnakketheden som den selvfede oplysnings bannerførere ellers synes at opfatte som de fremmeste politiske dyder.

Den idealiserede opfattelse af den offentlige debat modsiges også af empiriske studier af den danske debatkultur. Anker Brink Lund og Maja Horst påpeger i bogen *Den offentlige debat – mål middel eller mantra?* at debatten i høj grad er blevet et mål i sig selv, noget vi rigtig nok hylder som en fundamental værdi, men mere fordi den er blevet en indgroet del af vores livsform end fordi den har vist sig at føre til de objektivt set bedste beslutninger; den fungerer lige så meget som mantra og social terapi:

Vil man nå en ægte demokratisk beslutning, er man nødt til at tale sig til rette. Det er et meget krævende ideal, og man kan med god ret argumentere for, at andre former for politiske systemer er mere effektive. Debat er altså ikke nødvendigvis et

tilstrækkeligt middel til løsning af problemer, men debat er tilstrækkeligt anerkendt som ideal til at være et nødvendigt mål for et samarbejdende folkestyre i Danmark.⁴

Det er skam ikke fordi jeg selv bifalder denne tingenes tilstand. Jeg så gerne at vi fik en mere saglig og kvalificeret debat, og tog gerne med i købet at den måske ville blive mindre hyggelig, underholdende og identitetsskabende. Det er dog naivt at tro at den demokratiske proces selv vil bringe os derhen. Og så længe der blot er tale om et smukt ideal, er det ikke rimeligt at dømme bestemte former for argumentation ude. Strengt taget findes der kun to slags argumenter, gode og dårlige, og selv om argumenter kan være dårlige alene i kraft af deres almene form, er det tvivlsomt om de være dårlige blot fordi de har en bestemt inspirationskilde eller hører under et bestemt område.

Vil man skærpe kravene til kvaliteten af argumenter i den offentlige debat, må man være villig til at gøre det mere konsekvent, og samtidig acceptere af de mange, hvis ellers dybtføjte meninger bygger på fikse ideer, hørensagen og egoistiske præferencer sættes uden for indflydelse. Man må formentlig også skride ind hårdt ind over for meget af det der foregår på de højere læreanstalter, hvor det er gængs at argumentere ud fra indiskutable præmisser, ofte præsenteret i trosbekendelseslignende metode- eller teoriafsnit, om at virkeligheden er en social konstruktion, at kærligheden er et symbolsk generaliseret kommunikationsmedium eller at sprogløse væsener ikke har noget mentalt liv, og hvor man kan finde veritable sekter der behandler bestemte værker eller personer som ufejlbarlige kilder til sandheden.

Jeg er klar over at netop disse tendenser faktisk er blevet kritiseret kraftigt af nogle den selvfede oplysnings bannerførere. Men det er påfaldende at det ikke har fået dem til at opgive det skarpe skel mellem religiøs og angiveligt videnskabelig argumentation, og at de trods kritikkens hårdhed ikke har krævet *Berufsverbot* eller mundkurv. De har snarere behandlet synspunkterne sådan som jeg, qua fortaler for ydmyge oplysning, mener at man i almindelighed bør behandle synspunkter man anser for helt og aldeles forkerte: afvist dem på det bestemteste, ikke sjældent i et polemisk tonefald, men dog uden at anfægte deres grundlæggende ret til at være der, og med en underliggende anerkendelse af at det nok ikke er helt værst at sådanne synspunkter kan udvikles og gøres gældende, selv om man må beklage den store indflydelse de har opnået. Man har altså netop *diskuteret* med synspunkterne og ikke forlangt dem udelukket fra diskussionsforumet på forhånd – og man har gjort det, uagtet at de grundlæggende præmisser er så

forskellige at det er usandsynligt at man umiddelbart kan rokke ved opponenterens standpunkt.

Det er næppe til at forudsige præcis hvilke typer af diskussioner og argumenter der vil præge demokratiske debat under den fjerne fremtids forhåbentlig mere ideelle omstændigheder. Men det kan ikke udelukkes at religiøse overbevisninger blandt mange andre stadig vil spille en rolle. Som Jürgen Habermas har påpeget, kan religionen være et tilflugtssted for indsigter og kvaliteter som andetsteds er gået tabt. Religionen tilbyder med Habermas' ord

tilstrækkeligt differentierede udtryksmuligheder og følsomhed for forfejlet liv, samfundsmæssige patologier, for hvordan individuelle livsudkast kan slå fejl og ... forvanskede livssammenhænge.⁵

Det er også meget muligt at religiøse argumenter *ikke* vil spille nogen større rolle. Måske vil vi råde over andre, endnu mere differentierede udtryksmuligheder (om end jeg vil gætte på at religiøst inspirerede overvejelser i det mindste vil have spillet en ikke ubetydelig rolle i udviklingen af dem – ligesom religiøse forestillinger sikkert også vil have været blandt de faktorer der har hæmmet udviklingen af en nuanceret og følsom debatkultur). Det er simpelt hen ikke noget vi kan afgøre *a priori*.

Fornuftens egen rækkevidde er et af de store udeståender i oplysningens selvafklaringsproces. Det er ikke overraskende at fideister som Al Farabi, Hamann og Kierkegaard har været blandt de mest ihærdige til at påpege fornuftens begrænsninger, men nok så interessant at specielt de to første har gjort det ved at rette oplysningens skyts mod den selv. De har fulgt en agnostiker som Hume i at påpege hvor spinkelt det rationelle grundlag for mange af vore mest fundamentale overbevisninger egentlig er, men modsat Hume sluttet at det derfor er urimeligt at klandre religionen for at være irrationel.

Jeg er med på at fornuftskritikken ikke i sig selv kan begrunde et spring ud på troens 70.000 favne. Men den kan vise at der også på dette punkt er god grund til at klappe hesten. Juryen er stadig ude at votere. Jeg har på fornemmelsen at den hælder mod at fælde en ret kritisk dom over mange former for religion og religiøsitet, jeg regner også med at fornuften trods alt viser sig at have en ganske pæn rækkevidde, og jeg finder det bestemt hensigtsmæssigt at vi i mellemtiden indretter os på en måde så udpræget

religiøse argumenter ikke spiller nogen større rolle i den offentlige debat. Det hører jo også med til at klappe hesten. Men det er ikke det samme som at ville udelukke religiøse stemmer fra debatten, endsige at benægte at oplysningen selv stadig er stillet over for nogle ganske alvorlige begrundelsesproblemer.

Dogmatisk liberalisme

Den selvfede oplysning anlægger altså hvad man med et udtryk hentet fra den religiøse idéhistorie kan kalde en *dobbelt standard*. Nogle synspunkter og argumenter stemples på forhånd som irrationelle og irrelevante, alene på grund af deres oprindelse eller emne, mens andre, som i sig selv næppe er mere rationelle, men måske bare en slags en slags følgefænomener til oplysningen, fredes eller ligefrem fremhæves som mønstergyldige. Denne dobbelte standard viser sig også ved at den selvfede oplysning på visse områder hylder selve den kompromisløse attitude uden at kære sig voldsomt om hvad man har at have den i. Det anses for aldeles uacceptabelt at følge religiøse autoriteter eller erfaringer, mens det på andre områder – typisk de selv samme områder hvor andre kan være tilbøjelige til at henvise til religionen, f.eks. i spørgsmål om livsførelse og moral – gælder som indbegrebet af oplyst autonomi at følge sin subjektive mavefølelse.

Der er uden tvivl en historisk sammenhæng mellem denne dyrkelse dem som *stood tall and did it their way* og oplysningens idealer om individuel frihed, autonomi og integritet. Men den er ikke tilstrækkelig til at begrunde den, da der er tale om en meget selektiv brug af oplysningsideerne.

For det første ophøjer man en enkelt strømning i oplysningen til at være det oplyste standpunkt slet og ret. Man glemmer at der ved siden af den i moderne forstand liberale og individualistiske strømning – og specielt den understrømning der i særlig grad anser oplysningen for et politisk projekt, som primært sigter mod at give individet størst mulig frihed fra samfundsmæssig tvang – også findes en mere social, instrumentalistisk og objektivistisk, der ganske vist også stræber efter at frigøre individerne, men antager at midlet hertil er en klar intellektuel arbejdsdeling og søger at nå det ved at give viden mere magt, også selv om det kan føre til hvad den anden fløj gerne betegner som paternalisme. Konflikten mellem disse to sider af oplysningen kom bl.a. udtryk i debatten om ”smagsdommere”.

For det andet er der også tale om en tvivlsom udlægning af den autonomiorienterede strømning i oplysningen. Autonomi er i den klassiske forståelse alt andet end subjektiv vilkårlighed. Individet skal tænke selv og for

sig selv, men det skal netop *tænke* og ikke bare forfølge sine egne mål.⁶ Det sidste synspunkt er snarere lånt fra eksistensfilosofien, der ellers ikke er nogen udpræget oplysningsnær strømning, men som på dette punkt har vist sig lettere forenelig med den politiske liberalisme.

Den *dogmatiske liberalisme* stikker netop sit hoved frem i disse knopskydninger af den selvfede oplysning, og med den et særligt menneskesyn. Det er som om man i dag ikke kan regnes som tilhænger af oplysningen, hvis man ikke er villig til at betragte en vestlig højere middelklasse-livsform som mønsteret på det gode liv slet og ret. Det er også karakteristisk at man er begyndt at nævne markedsøkonomi som en ”europæisk grundværdi” i samme åndedrag som f.eks. demokratiet.⁷ Det er i god tråd med oplysningen at gå ind for markedsøkonomi, da den utvivlsomt har vist sig uovertruffen til at koordinere produktion og distribution af mange goder og tjenesteydelser. Men ved at ophøje den til en fundamental værdi lægger man låg på en den diskussion om dens nærmere omfang og udmøntning, som det ellers også synes yderst fornuftigt at tage.

Noget lignende kan siges om dyrkelsen af individet og privatsfæren. Det er hensigtsmæssigt at overlade mange beslutninger til individerne selv, der jo typisk er de eneste pålidelige eksperter i deres eget liv, beskytte privatsfæren og måske også henlægge bestemte aktiviteter hertil; men omfanget og den præcise grænsedragning burde stadig kunne diskuteres. Også her mener jeg at juryen stadig er ude at votere. Jeg formoder at den ender med at anbefale en høj grad af individuel frihed og et skel mellem privat og offentligt, men det er ikke utænkeligt at den også vil hente inspiration fra andre, mere fællesskabsorienterede kulturer. I hvert fald vil den sikkert minde os om at der i den mere seriøse politisk-filosofiske debat fortsat findes alternative – f.eks. republikanske og kommunitaristiske – synspunkter på forholdet mellem samfund, stat og individ, og at det heller ikke er afgjort at det negative frihedsbegreb, frihed forstået som fravær af forhindringer, indblanding og tvang – er *the only game in town*.⁸

Der er sikkert også en snert af protestantisk arvegods i den beskrevne tendens; ideen om at moralske værdispørgsmål er subjektive og hører hjemme i privatsfæren virker som en sekulær version af toregimentelæren. Nogle har ligefrem argumenteret for at den protestantiske kristendom derfor kan siges at være en væsentlig forudsætning for oplysningen. Man burde imidlertid overveje at vende argumentet om og spørge om ikke det tydelige

protestantiske fingeraftryk viser at der er elementer i det vi instinktivt regner til oplysningen, som faktisk er mere vilkårlige og derfor kunne trænge til kritik.

Nutidsforherligelse

Idealiseringen af den offentlige debat og den selektive udelukkelse af bestemte former for argumentation er udtryk for en problematisk tendens til *nutidsforherligelse*, som egentlig burde ligge oplysningen fjernt. Det er i god tråd med oplysningstankegangen ikke at sværme for fortiden. Men det har også været et af oplysningens fremmeste kendetegn at man skal erkende både sin egen og sin egen tids ufuldkommenhed. Oplysningen må ses som et i høj grad ufuldendt projekt, hvis virkeliggørelse vi stadig kun kan ane omridset af. I modsætning hertil henregner man i den aktuelle danske debat oplysningen til den nationale tilblivelseshistorie: historien om hvordan vi blev til dem vi er, hvordan vi fik det så godt som vi har det, og hvordan vi udviklede vore fortræffelige institutioner og vaner, der fra nu af højst har brug for mindre korrektioner. Man har mistet sansen for oplysningens *visionære* karakter.

Det er sikkert rigtigt at der ikke for tiden er nogen realistiske alternativer til den etablerede samfundsform eller overordnede institutionelle struktur, og erfaringen viser at det under alle omstændigheder er tilrådeligt at tage små og forsigtige skridt når det drejer sig om at ændre ved samfundsmekanismene. Det er også rigtigt at vi har lov at være stolte af hvad vore forfædre har udrettet. Selv om vi som oplyste nok burde udvise en mere klædelig beskedenhed end mange har for vane for tiden, er der ingen grund til at følge tidligere venstreintellektuelles flagellantiske omgang med egen identitet og arv. Man skal dog være temmelig fantasiløs – eller ude på at forsvare sine egne privilegier – for at kunne mene at det vores samfund og livsform p.t. er *as good as it gets*.

Manglende sensibilitet

Nogle vil sikkert anfægte min påstand om at de anlægger en dobbelt standard. De vil sige at trods alt hvad der kan udsættes på humanistiske modestrømninger eller dårligt begrundede politiske synspunkter, er der stadig en afgørende forskel til den religiøse argumentation. I de første tilfælde drejer det sig om at nogle sorte får ikke lever op til genrens krav, dvs. om enkeltstående afvigelser fra en i sig selv fornuftig norm for god argumentation, som de pågældende også i udgangspunktet anerkender. Religiøse argumenter er derimod i deres natur langt mere problematiske, f.eks.

fordi der argumenteres ud fra noget transcendent, som unddrager sig enhver efterprøvning, hvorfor det altså er selve genren, og ikke blot den konkrete udførelse det er galt med.

I denne indvending kommer både scientismen og tendensen til manglende *sensibilitet* og *indlevelse* til udtryk: den bygger på en forsimplet, karikeret forestilling om ”religiøs argumentation”. Det er langt fra givet at en sådan altid vil tage form af en ureflekteret henvisning til en transcendent begrundelsesinstans. Lige så ofte argumenteres der med at der bør tages hensyn til religionsudøverne eller den religiøse tradition, hvilket jo sådan set ikke er et mere ”religiøst” argument end når man fremfører at der også skal tages hensyn til rygere, hundeejere, dialekter eller moderne lyrik. Der ligger i indvendingen også en forestilling om at religion altid og primært drejer sig om en transcendent guddoms mere eller mindre idiosynkratiske bud.

For det første er det langt fra alle religioner der passer ind i dette skema – buddhismen udgør nok den mest markante undtagelse – og selv teister argumenterer i vore dage sjældent med at noget er et religiøst bud, men oftere ud fra deres intuitioner, følelser og forestillinger om f.eks. normalitet og ukrænkelighed, der kan være svære at skelne fra sekulær pligtetik.

Jeg er med på at der sjældent er tale om virkelig gode argumenter, og min sympati er som oftest på den anden fløj. Men der er ofte tale om almindelige halvdårlige eller ufuldstændige argumenter som der vel går elleve på dusinet af. Og jeg vil ikke udelukke at der kan være lidt om snakken: hvis noget, f.eks. en ny form for teknologi, vitterlig vækker et stort ubehag hos ganske mange mennesker, og dette ikke lader sig ændre trods en nok så stor oplysningsindsats, kan det i sig selv være et argument for at imødekomme deres ønsker (om end det selvfølgelig skal afvejes i forhold til andre hensyn), selv om det måske set fra evighedens synsvinkel kan være svært at sige hvad der egentlig er galt med det.⁹ *Følelsernes rationalitet* er et stort tema i den nyeste filosofi, og et glimrende eksempel på hvordan oplysningen har udviklet sig siden man i 16- og 17-tallet så følelserne som fornuftens absolutte modpol, men denne indsigt har endnu ikke vundet tilstrækkeligt indpas i den danske debat.

Den selvfede oplysning gør nok ret i ikke at følge den konstruktivistiske modestrømning og insistere på at sådan noget som religion findes og har en væsenskerne.¹⁰ Men det er ikke udtryk for en oplyst indstilling at sidde de religionsvidenskabelige forskningsresultater overhørig og se bort fra at religionen har mangfoldige former og udtryk.

For det andet er det ellers i dag almindelig anerkendt at der ikke er noget forgjort i at operere med verifikationstrascendente størrelser. Positivismen er lagt i graven for længst, og videnskaben boltrer sig nærmest promiskuøst i ikke-observerbare størrelser som elementarpartikler, felter, naturkræfter, dispositioner og muligheder og går sågar ikke tilbage for at postulere paralleluniverser. Jeg benægter slet ikke at teorierne om sådanne størrelser i reglen er langt bedre begrundede end de typiske religiøse postulater, men det er svært at pege på en principiel forskel i deres grundlæggende struktur.

Under alle omstændigheder burde det være børnelærdom for moderne intellektuelle at man godt kan forstå uden at tilgive, eller rettere at man kan forstå et synspunkt uden selv at acceptere det. Forståelse er en forudsætning for at dømme kvalificeret, og forståelse kræver indlevelse og midlertidig anvendelse af det hermeneutiske *principle of charity*.¹¹ Igen må det indrømmes at nogle har fulgt denne maksime i en sådan grad at de endte med at give køb på oplysningen og mistede evnen til at forholde sig kritisk til det de studerede. Men det rokker ikke ved at den oplyste indstilling grundlæggende er kendetegnet ved en vilje til og søgen efter forståelse.

Rettighedsfetichisme

Den selvfede oplysning er kendetegnet ved en *rettigheds- og principfetichisme*, som nok er kommet tydeligst til udtryk i diskussionerne om ytringsfriheden. Menneskerettighederne, specielt de klassiske frihedsrettigheder, udråbes til at være *absolutte* og *ukrænkelige*. Nogle af de mere klarsynede debattører har peget på at der er en *spænding* mellem de grundlæggende principper, f.eks. idealerne om tolerance og ytringsfrihed. Men dermed opfatter de stadig principperne som absolutte i den forstand at de kræver at blive efterlevet *uden forbehold*, ja at de nærmest på fanatisk vis kræver at blive *udlevet*. En sådan opfattelse af principper er imidlertid nærmere beslægtet med den religiøse eller fanatiske indstilling som man angiveligt ønsker at afgrænse sig fra. Set fra et oplyst synspunkt er der slet intet paradoks og næppe heller nogen alvorlig spænding, men blot en række forskellige hensyn der som alle andre må afvejes og justeres i forhold til hinanden, og derfor naturligvis også tåler gradbøjning. Nytteetikere har altid set sådan på det, og også i den pligtetiske tradition er det almindeligt at sige at ”en ret finder sin indskrænkning i en anden ret”.

Det er ganske forbløffende at den selvfede oplysnings bannerførere har kunnet bilde de fleste ind at man enten må være ubetinget for eller ubetinget imod et princip. Det er lykkedes så godt at mange som før blot havde et

nuanceret standpunkt i dag næppe tør ytre sig af frygt for at gøre sig skyldige i ”utydelighed”, hvis de da ikke har sluttet sig til heppekoret af rettighedsfetichister. Lad mig her gå imod strømmen og udbringe et trefoldigt leve for det herlige ord ”men”, der om noget burde være prunkstykket i den oplystes vokabularium, men på det seneste er blevet mistolket som udtryk for uklarhed, forvirring eller intellektuel karakterløshed.

Mange af beskyldningerne for ”utydelighed” har rettet sig mod debattører der angiveligt ikke kunne blive enige med sig selv om hvorvidt Jyllands-Posten måtte offentliggøre profettegningerne – ”måtte de, eller måtte de ikke?”. Men selvfølgelig kan man sige ”ytringsfrihed, men ... ”! Det er simpelt hen hvad man *skal* sige. Hvorfor skulle det ikke være muligt at anerkende ytringsfriheden og f.eks. bakke uforbeholdent op om lovgivningen på området, men samtidig på det skarpeste kritisere en bestemt ytring og argumentere for at den ikke burde være fremsat? Der er og bør være, ikke mindst ud fra en liberal synsvinkel, et skel mellem det *legale* og det *legitime*, mellem det som *juridisk* set er tilladt og det som er *moralsk* rigtigt.¹² Ytringsfriheden er et retsprincip og som sådan særdeles rummeligt – ikke et moralsk princip for hvad der slet og ret er i orden at gøre. Det giver en *lov* til at sige mangt og meget som man naturligvis ikke *bør* sige, f.eks. også at lyve for og såre sine nærmeste. Man kan og bør i det hele taget hæfte et ”men ...” på stort set alle principper. Ikke fordi de rummer en obskur dialektisk dobbelthed eller bærer præg af *la differences* undergravende arbejde, men simpelt hen fordi principper af natur lader ganske mange spørgsmål åbne og levner plads til mere konkret begrundede og finkornede domme. Færdselsreglerne er således vedhæftet en ”kør efter forholdene”-maksime, som på en måde er den virkelige grundregel.

Der skal også lyde et trefoldigt leve for selvcensuren, der indtil for kort tid siden gik under pænere og mere passende navne som ansvarlighed, selvkontrol, forudseenhed og situationsfornemmelse, og som har fornemme filosofiske aner i f.eks. Aristoteles’ begreb om dømmekraft og Platons betoning af mådehold og proportionssans. Som det hedder i *Staten*:

Lad os altså søge et menneske, som foruden de andre egenskaber af naturen har et mådeholdent og omgængeligt sindelag, som på grund af sin medfødte natur let kan ledes til beskuelse af hver enkelt ting, som er til.¹³

Sådanne mennesker synes sjældne for tiden, selv om jeg tror at disse egenskaber ikke behøver at være medfødte, men nok skulle kunne læres. Det er lærevilligheden som mangler.

Det er udtryk for den dobbelte standard, for kritikens selektivitet og inkonsekvens at selvcensur pludselig er blevet et skældsord. Det har ellers været underforstået, og er det fortsat i mange andre sammenhænge end når man diskuterer indvandrere og religion, at man skulle tænke over konsekvenserne af sine ytringer og fare med lempe inden for lovens yderst vide rammer. F.eks. står der i Pressenævnets vejledende regler for god presseskik:

Selv mord eller selvmordsforsøg bør ikke omtales, medmindre klar almen interesse kræver eller begrundes offentlig omtale, og i så fald bør omtalen være så skånsom som mulig.¹⁴

Begrundelsen herfor er bl.a. at man vil undgå mulig afsmitning, altså at omtalen af selvmord kan inspirere andre til at efterligne dem.¹⁵ Reglerne for god presseskik, som stammer fra 1991, er i det hele taget et fascinerende dokument fra en svunden og i nogle henseender mere oplyst tid, hvor ord som ”hensyn” og ”skånsomhed” stadig med selvfølgelighed blev anvendt i deres positive betydning, og det at være ”skadelig, krænkende eller agtelsesforringende” tilsvarende var entydigt negativt ladet.

Stik imod ånden i dette dokument mener den selv fede oplysningsrepræsentanter gerne at *tonen* ikke har nogen betydning, eller at det ligefrem skader oplysningens sag hvis man ikke udtrykker sig så bramfrit som muligt. Og jo, oplysningen anerkender og udmærker sig selvfølgelig selv ved brugen af polemik og satire. I denne artikel er jeg selv i det polemiske hjørne og kalder f.eks. mine ellers på mange måder ærværdige og respektindgydende opponenter for ”selvfede”. Men det er fordi jeg skønner det passende – opponenterne kan nok stå for mosten og vil næppe misforstå det. Oplysningen hylder princippet om *flexible response*: både indholdet og budskabet i en ytring skal tilpasses efter situationen, dvs. både målgruppen og dens aktuelle bivirkninger. Der er jo simpelt hen sund fornuft. Den oplyste vil ikke bare forstå, men forstås; og den oplyste undlader at handle, hvis hun skønner at det kan have uheldige følger – det gælder også hendes talehandlinger.

Demokratisme

Et beslægtet eksempel på principfetichismen er den aktuelle ophøjelse af *demokratiet* til sakrosankt og synonym for alt hvad vi anser for rigtig godt. Det er problematisk på mere end en måde. For det første er begrebet både rummeligt og flertydet, en samlebetegnelse for mange ganske forskellige styreformere. Men kernen i det er vel at det betegner en styreform hvor folket regerer sig selv via afstemning, enten direkte eller indirekte, ved valg af repræsentanter. En sådan styreform er på mange måder en rigtig god ting, men har den store – og af de mange demokratikritiske oplysningstænkere hyppigt påpegede – ulempe at det kan udarte til flertalsdiktatur. Det er derfor blevet almindeligt at forbinde den demokratiske styreform med forfatningsmæssigt sikrede rettigheder. Her er der reelt tale om to helt forskellige principper, der så at sige skal afbøde hinandens bivirkninger eller holde hinanden i skak. Men sammenkædningen af dem er blevet er så indgroet, at det er i dag er gængs at betragte hele pakken som ”demokratiet” eller ”vore demokratiske værdier”. Og pakken er under stadig udvidelse, således at ikke blot Hal Kochs ellers meget kontroversielle opfattelse af demokrati som en livsform eller diskussionskultur er blevet fast inventar, men at mange i ramme alvor mener at man f.eks. ikke kan være demokrat og samtidig gå ind for dødsstraf og tortur. Jeg skal selv være den første til at fordømme dødsstraf og tortur, men jeg gør det vel vidende at det ikke er på grund af deres manglende demokratiske legitimitet. USA er ikke et udemokratisk land, blot fordi man i mange stater har dødsstraf.

Glorificeringen af demokratiet har på seneste ført til at mange ønsker eller allerede praktiserer en form for *sindelagskontrol*. Det anses ikke for nok at landets borgere faktisk overholder dets love og ikke truer demokratiet. De skal helst også *mene* og *sige* at lovene og styreformen er hævet over al kritik og har prioritet over alle andre hensyn, og de må i hvert fald ikke driste sig til at sætte det mindste spørgsmålstegn ved det. Dette er jo reelt en meget vidtgående indskrænkning af meningsfriheden i almindelighed og ikke mindst religionsfriheden, efter som mange religioner jo rummer en forestilling om at verdslige love og institutioner er inferiorer i forhold til religionens bud. De som tror at dette bare er udtryk for et halalhippieagtigt knæfald for Islam skulle tage og læse Kierkegaards signalement af den religiøse indstilling en gang til! Og så sent som i 1989 skrev Johannes Sløk en bog hvori han forsvarede det oplyste enevælde,¹⁶ ligesom Søren Krarup forståeligt nok ud fra sit luthersk-kristne grundlag har kritiseret ”demokratismen”.¹⁷

Det er også på anden måde en nærmest paradoksal indskrænkning af ytrings- og tankefriheden. Selv gik jeg og troede at demokrati bogstaveligt talt var ”den værste styreform, bortset fra alle andre” (Churchill), eller lidt mere rosende et effektivt redskab til interesserepræsentation, konflikthåndtering og kontrol af de politiske magthavere, hverken mere eller mindre, og slet ikke noget der er faldet ned fra himlen. Jeg mente også at f.eks. Platons og Aristoteles’ politiske tænkning, Mill’s ret vidtgående forbehold i skriftet om *Representative Government* og sågar Nietzsche og senere livsfilosoffers demokratikritik ikke bare hører hjemme i det historiske rædselskabinet, men stadig er aktuelle stemmer i debatten, og at jeg ikke har handlet samfundsskadeligt ved at fremstille dem som sådan i min filosofiundervisning. Jeg mener det faktisk endnu, men noterer mig at mange åbenbart synes at det burde få mig til at fortrække til andre himmelstrøg.

Der foregår i disse år en omfattende filosofisk og retsvidenskabelig diskussion om menneskerettighederne. Ikke overraskende der langt fra enighed på området, men der er dog vidtgående enighed om at det er svært at begrunde sådanne rettigheder – og at det under alle omstændigheder er et åbent spørgsmål hvordan deres nærmere indhold og indbyrdes forhold skal bestemmes. Grundformen for den kvalificerede professionelle diskussion er nærmest ”menneskerettigheder, men ...?”.¹⁸ Det diskuteres fortsat hvorvidt frihedsrettighederne har prioritet over politiske deltagelsesrettigheder og sociale rettigheder. Mange kapaciteter på området deler ikke den selvfede oplysnings syn på ytringsfriheden som den mest fundamentale rettighed, men peger snarere på subsistenssikring som forudsætningen for at man overhovedet kan nyde godt af frihedsrettighederne.¹⁹

Sideløbende med denne diskussion prædiker hjemlige politikere og filosofisk og retsvidenskabeligt mindre skolede samfundsdebattører om at frihedsrettighederne er absolutte og fundamentale, på en måde der kan minde om en parodi på den i forvejen noget patetiske transcendentalfilosofi, og holder sig heller ikke for gode til skråsikkert at konkludere at en bestemt praksis er enten tilladt eller udelukket i kraft af disse rettigheder.

Den aktuelle hypostasering af rettigheder og demokrati er udtryk for en påfaldende *kontingensglemsel*, selv om netop erkendelsen af at der er langt færre nødvendige sammenhænge end man tidligere har antaget hører til de måske vigtigste indsigter i oplysnings senere faser. Man begyndte med at antage at verden var den bedste af alle mulige og naturens bog var skrevet i fornuftens sprog, således at man kunne deducere sig frem til alt som det var værd at vide.

Men undervejs har vi lært at sammenhængene er mere spegede og mangfoldige, og at tilfældet ofte har en stor finger med i spillet. Der er meget som gælder og er sandt, men det meste gælder relativt til de konkrete omstændigheder. I en verden hvor menneskenes evner var anderledes fordelt, kunne enevælde være en mere hensigtsmæssig samfundsform end demokrati. Hvis et stort flertal langt oftere tog fejl end de havde ret, ville vidtgående ytringsfrihed ikke være befordrende for sandheden.²⁰ Dette er vel at mærke ikke relativisme, for jeg antager at betingelsessætninger at absolut sande – ”*hvis* der er sådan-og-sådan, vil sådan-og-sådan være det bedste”. Vi kan blot ikke *a priori* afgøre hvorvidt betingelserne er opfyldt.

Det umiddelbart er misvisende at omtale forsvaret for demokrati, menneskerettigheder og sekularisering som fundamentalisme. Her på bør man tøjle sine polemiske tilbøjeligheder. Men den selvfedede oplysnings bannerførere burde kunne se at *måden* hvorpå de fremfører deres – i sig selv rigtig nok ufundamentalistiske – sag i den grad minder om fundamentalismen: skinger retorik, paroler om at principperne ikke står til at diskutere, dyrkelsen af deres positive udtryk som nærmest hellige skrifter, appeller til synspunkternes oprindelse og dermed til bestemte historiske traditioner og autoriteter – at folk som ikke er videre oplyste let kan få det indtryk at der bare er tale om en anden fundamentalisme, om at de andre hævder *deres* værdier. Talen om ”civilisationskonflikt” og ”kulturkamp” kan næsten også kun vække det samme indtryk.

Hvad er oplysning?

Jeg har talt meget om oplysning, både den ægte vare og den lidt for selvfedede udgave som er på banen for tiden. Men hvad er oplysning egentlig? Det ligger uden for denne artikels rammer – og næppe muligt overhovedet – at give en bestemmelse af oplysningsprojektet der favner dets mange forskellige elementer og historiske udløbere og så at sige udrunder essensen af dem. I bestemmelsen må uvægerligt indgå et stort element af stipulation og reduktion, sådan som oplysningstænkere og -kritikere gennem historien også har tilladt sig det.

Oplysning drejer sig under alle omstændigheder om *erkendelse*. Den drejer sig om at blive klogere, at blive mere vidende, og om at udbrede den opnåede viden, om end det er et åbent spørgsmål hvorvidt og hvordan den nærmere skal udbredes. Mange oplysningstænkere har været skeptiske over for en uhæmmet vidensspredning, eller i hvert fald en uhæmmet udbredelse af

information,²¹ og det diskuteres stadig i hvilket omfang informationsstrømmen bør være fri og ureguleret (hvilket i praksis vil sige: kun underlagt markedskræfterne og de kommunikationsteknologiske begrænsninger), eller om der på centrale steder bør være både *gatekeepers* som frasorterer informationer ud fra formelle eller endog indholdsmæssige kriterier og *boostere* som understøtter udbredelsen af vigtige synspunkter der ikke kan klare sig ved egen kraft.²² I Danmark har vi som næsten alle andre steder indrettet os på den sidstnævnte måde, hvilket f.eks. har været en forudsætning for at denne artikel kunne blive publiceret.

Jeg har tidligere i dette tidsskrift²³ bestemt oplysning som den proces i hvilken falske overbevisninger udskiftes med sande. Dette er dog ikke tilstrækkeligt: man kan forestille sig en proces hvor falske overbevisninger om forholdsvis trivielle forhold udskiftes med sande, og det er jo ikke just hvad vi forstår ved oplysning. Den drejer sig om viden som er *relevant* eller *signifikant* – ikke nødvendigvis praktisk nyttig, men dog på en eller anden måde til gavn eller glæde for menneskene.

Søgen efter sandhed er den centrale komponent i oplysningen. Den tager for af en søgen efter en bedre *begrundelse* for vore overbevisninger, og nærmere bestemt en form for *reflekteret* erkendelse. Oplysning kræver også at der dannes og udbredes faktisk viden af 1. orden, men det er ikke tilstrækkeligt. Den oplyste ved ikke bare mange ting, men er blevet klogere på sammenhængen mellem dem, sin egen situation og adfærd, og hvordan hun kan blive endnu klogere og sikre sig mod fejltagelser. Oplysning drejer sig med et andet ord om *metakognition*. Den oplyste har udsyn og horisont; hun gør ikke bare det rigtige, men gør det af den rigtige *grund*. Hun kender ikke bare tilfældigvis sandheden, men har kurs mod den og er i stand til at fastholde den når hun har fundet den.

Umiddelbart er oplysning ikke et moralsk eller politisk begreb; det har primært med erkendelse at gøre og er således *epistemisk*. Men det ligger som nævnt også i oplysningen at erkendelsen kan og skal være til gavn for menneskene. Nogle oplysningstænkere har antydnet at viden skal søges for videns egen skyld. Det har dog langt fra været det typiske synspunkt, og det fremføres som oftest når det gælder om at profilere oplysningen eller den vestlige kultur i forhold til andre, f.eks. mere religiøst prægede traditioner. Selv den antikke filosofis betoning af teori (forstået som interesseløs beskuelse) og kontemplation var forbundet med en tanke om at den teoretiske livsform er til størst glæde for mennesket. Når Aristoteles i *Etikkens* 10. bog fremhæver den

kontemplative, filosofiske aktivitet er det karakteristisk nok i forbindelse med en bestemmelse af det gode, lykkelige, og det vil også sige glædesfyldte liv. I renæssancen bliver denne tendens endnu mere udtalt. Det er således ikke forkert at udråbe Johannes-evangeliets diktum ”sandheden skal frigøre jer” som et udtryk for oplysningsprojektets grundidé.²⁴ Selv de der uforsigtigt er kommet til at fordre at sandheden skal søges og udbredes for enhver pris, mener typisk blot at den uhæmmede sandhedssøgen tjener os bedst i det lange løb – altså at udgifterne før eller senere vil blive refunderet.

Mendelssohn som opdrager

Man henviser næsten altid til Kants definition af oplysning som menneskets udgang af dets selvforskyldte umyndighed.²⁵ Det er et udtryk for tendensen til ensidigt at identificere oplysningen med dens individualistiske, liberale og proto-eksistensfilosofiske understrømning og glemme dens mere pragmatiske og sociale side. Samtidig glemmer man at Kant ikke var ene om at svare på spørgsmålet ”Hvad er oplysning?” i *Berlinische Monatsschrift*. Hans kollega Moses Mendelssohn gav et svar der rigtig nok ikke rummer de samme eksistentielt gribende *bonmots*, men nøgterne analyser og konkrete forslag der på mange måde er mere relevante i dag.

Vi kan i det hele taget lære meget af Mendelssohns oplysningstænkning, som forholder sig eksplicit til både videnssamfundet og det multireligiøse samfund. Mendelssohn så oplysning som dels et spørgsmål mængden af viden i samfundet som helhed, dels dens betydning, hvorvidt den er relevant for borgernes sociale og private velfærd, dels graden af dens udbredelse i de forskellige samfundsgrupper og dels hvorvidt den er afstemt til samfundsgruppernes profession.²⁶ Det er et formidabelt oplæg til dagens diskussioner om uddannelses- og forskningspolitik, på en gang realistisk og ambitiøst, præcist og vidtspændende. Som oplyst jøde holdt Mendelssohn stand mod et kraftigt assimilationspres, herunder angreb fra andre intellektuelle der søgte at overbevise ham om at det var irrationelt af ham at fastholde sin fædrene religion. I et svar til Lavater skriver han således:

Jeg kan udmærket mene at erkende nationalfordomme og forkerte religionsmeninger hos mine medborgere og alligevel være nødt til at tie, når disse fejltagelser hverken undergraver den *naturlige* religion eller den *naturlige* lov og snarere *tilfældigvis* er forbundet med at fremme det gode. Det er rigtigt at vore handlingers sædelighed næppe fortjener dette navn, når de grunder i en fejltagelse, og man vil altid kunne

fremme det gode sikrere og bedre ud fra sandheden, *når denne bliver erkendt*. Men så længe den ikke bliver erkendt, så længe den ikke er blevet national, så den kan virke lige så kraftigt på den store mængde som den rodfæstede fordom, må denne [fordommen] være enhver ven af dyden så godt som hellig.²⁷

I oplysningsskriftet taler Mendelssohn ligeledes om nødvendigheden af at fare med lempe over for fordomme som virker uskadelige eller ligefrem gavnlige, og om den ekstremt vanskelige, men lige så vigtige balancegang mellem at holde hånden over fordomme der faktisk fortjente at blive udryddet og at gøre ondt værre med en forceret oplysningsindsats:

Men når menneskets tilfældige [außerwesentliche] bestemmelser kommer i strid med borgerens tilfældige bestemmelser, så må der fastsættes regler, efter hvilke der kan gøres undtagelser og kollisionstilfældene kan afgøres.

Når menneskets væsentlige bestemmelser ulykkeligvis er bragt i strid med dets tilfældige bestemmelser, når man ikke må udbrede visse for mennesket nyttige og forskønnende sandheder, uden at nedrive de religiøse og moralske grundsætninger, der nu en gang er det hjemmehørende, så må den dydselskende oplyser gå frem med forsigtighed og forudseenhed og hellere tolerere fordommen end at uddrive den dermed tæt forbundne sandhed sammen med den. Ganske vist har denne maksime tjent som værn for hykleriet, og vi kan takke den for så mange århundreder med barbari og overtro. Hver gang man ville gribe forbrydelsen, reddede den sig bort i helligdommen. Ikke desto mindre vil menneskevennen i selv de mest oplyste tider stadig tage hensyn til denne betragtning. Det er svært, men ikke umuligt, at finde den grænselinje som også her skiller brug fra misbrug. -²⁸

Hvor man kan frygte at sandheden vil blive misforstået og måske derfor avle usandhed, bør man være forsigtig med dens udbredelse. Hvor usandheden eller den ikke ganske korrekte opfattelse til gengæld er befordrende for tilegnelsen af andre vigtige sandheder eller handlemåder, modvirker usandhed eller bidrager til at øge forståelsen, kan det være i orden eller ligefrem påkrævet at udbrede den. Hvor oprørende dette end må klinge i ørerne på dem der hylder den selvfede oplysning, så efterleves disse principper i praksis af alle gode lærere.

Jeg ville ikke leve op til mine egne principper hvis jeg ukritisk udråbte Mendelssohn til et stort orakel, så det skal tilføjes at han på mange punkter virker for bundet til Christian Wolffs filosofiske skole og på tidstypisk vis

kraftigt overvurderede rækkevidden af den rene fornuftserkendelse. Og Mendelssohn er kun en af mange stemmer fra oplysningstiden som beder os om at klappe hesten. En anden er Montesquieu, der havde et uforligneligt blik for livsformernes kontingens, uden af det fik ham til at forfalde til relativisme, og som i sine *Persiske Breve* anlagde et kritisk-humoristisk blik på både sin egen europæiske kultur og den orientalske.²⁹ En tredje er som tidligere antydnet Mill, der forstod at afbalancere sin liberalisme med en mere konservativ erkendelse af at samfundsinstitutionerne må tilpasses tid og sted. Lærere er der nok af, men det kniber med lydhørheden og lærevilligheden.

Den ydmyge oplysning

Tilbage står den ydmyge oplysning. Mange vil beskyldte den for at være naiv. ”Nyttige idioter” kalder man nu om dage os der insisterer på at klappe hesten, underforstået: i virkeligheden forsvarer vi, i misforstået godhed og malplaceret forsonlighed, de mørke kræfter og går modoplysningens ærinde.

Det er helt og aldeles forkert. Den ydmyge oplysning tager til stadighed bestik af situationen og skønner hvad der bør gøres. Den praktiserer *flexible response* og er derfor beredt til at møde konkrete trusler med konkrete forsvarshandlinger. Den er, modsat hvad rygten vil vide, aldeles klar i målet: lovene skal overholdes og håndhæves med den nødvendige fasthed, om end også med den lige så nødvendige fingerspidsførmelse, og uden at det bliver anset for en forbrydelse at ønske lovene ændret. Den ydmyge oplysning er ikke bange for at fælde kategoriske domme om rigtigt og forkert og kræve at vi indretter os derefter; den er åben for at vi kan forbyde undervisning i bestemte synspunkter eller bestemte ritualer og traditioner. Den kan lettere begrunde noget sådant end den selvfede variant, der ofte må fikle med principperne for at få det til at harmonere med rettighedsfetichismen. Eftersom den ydmyge oplysning ikke absoluterer skellene mellem offentligt og privat eller mellem videnskab, metafysik og religion, har den ikke blot mulighed for at forsvare livsformer og grundholdninger der ellers er kommet under pres, den kan omvendt også lettere begrunde kritisk indblanding i sådanne forhold. Men den ydmyge oplysning hypotaserer ikke sådanne afgørelser eller udskriger dem skingert og triumferende; den erkender ydmygt at de bygger på et samlet skøn, at de som alt andet menneskeværk er fejlbarlige og under andre omstændigheder kunne være faldet anderledes ud.

Mange vil beskyldte den ydmyge oplysning for at mangle karakter og selvværd, for at dukke sig og krybe og overlade det til andre at forsvare sig.

Men bortset fra at det er uheldigt på denne måde at gøre oplysning til et spørgsmål om karakteregenskaber, er det helt og aldeles forkert. Den gyldne middelvej har altid været øretævernes holdeplads. Den ydmyge oplysning dukker sig rigtig nok af og til, det er den nødt til, både fordi slagene hagler ned over den fra begge sider og fordi der er blevet lavere til loftet – men det er *bobbing and weaving*, den løfter snart hovedet igen, og selv om den er føjelig og bøjelig, er den langt fra uden bestemthed. Den gør sig ingen illusioner om sin egen magt, men forfalder heller ikke til bitterhed eller pessimisme. Den klapper hesten, i fortrosthed om at der nok skal blive bud efter den i en verden der i sig selv er både mangfoldig, højloftet, dyb og fortsat meget svær at blive klog på.

¹ Thomas Bredsdorff og Lasse Horne Kjældsgaard: *Tolerance – eller hvordan man lærer at leve med dem, man hader*. Gyldendal 2007

² Se Torben H. Christensen og Søren Harnow Klausen: *Darwin eller intelligent design?* Anis: Kbh. 2007

³ Se Søren Harnow Klausen: *Hvad er videnskabsteori?* Akademisk: Kbh. 2005

⁴ Anker Brink Lund og Maja Horst: *Den offentlige debat – mål middel eller mantra?* Fremad: Kbh. 1999, s. 41

⁵ Habermas, Jürgen og Ratzinger, Joseph: *Dialektik der Säkularisierung. Über Vernunft und Religion*. Freiburg 2005, s. 31

⁶ Den klassiske autonomitænkning var i øvrigt pinligt bevidst om at autonomien langt fra er uproblematisk, at meget umiddelbart taler for at menneskets handlinger er et produkt af omstændighederne, hvorfor forholdet mellem frihed og nødvendighed udgør et stadigt kors for tanken. Forskellen mellem den klassiske kantianske autonomikonception og f.eks. den moderne bioetiks autonomibegreb er blandt andet blevet påpeget af Marielouise Mærkedahl.

⁷ Se f.eks. Søren Riishøj: ”Er de europæiske værdier på tilbagetog?”, *Politiken* Opinion 7. april 2008

⁸ Se f.eks. Charles Taylor: ”What's Wrong with Negative Liberty”, in A. Ryan (ed.), *The Idea of Freedom*, Oxford: Oxford University Press 1979; Philip Pettit: *Republicanism: A Theory of Freedom and Government*, Oxford: Oxford University Press, 1997 Amartya Sen: *Rationality and Freedom*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press 2004

⁹ Se Søren Harnow Klausen ”Naturlighed som værdi”, i Balling, Gert & Lippert-Rasmussen, Kasper (red.): *Det menneskelige eksperiment*. Museum Tusulanum, Kbh. 2006, 272ff.

¹⁰ Se Søren Harnow Klausen: ”Religion Light. Mod religiøs antirealisme”, *Filosofiske Studier* 2007, no. 3, 1-16 <http://www.filosofiskestudier.dk/default.asp?articleid=273>

¹¹ Jeg mener altså vel at mærke ikke at man er tvunget til at anvende princippet til den bitre ende, eller under alle omstændigheder. Man kan undervejs få belæg for at det synspunkt man prøver at forstå simpelt hen ikke *er* sandt eller bare rationelt.

¹² En mere udførlig redegørelse for denne sondring kan findes i Søren Harnow Klausen: ”Moralen i Muhammed-sagen”, i Nielsen, Henning et al. (red.): *Verden i Forandring IX*. Odense: Syddansk Universitetsforlag 2006, 59f.

¹³ Platon: *Staten*, overs. H. Ræder, Kbh.: Hans Reitzel 1981, 486D

¹⁴ <http://www.pressenaevnet.dk/Love-og-regler/Regler-for-god-presseskik.aspx>

¹⁵ <http://www.journalisten.dk/selv-mord-smitter>

¹⁶ Johannes Sløk: *Det her samfund*. Viby: Centrum 1989

¹⁷ Se f.eks. *Dansen om menneskerettighederne*, Kbh.: Gyldendal 2000, 90

¹⁸ Se f.eks. de to glimrende antologier *Philosophie der Menschenrechte* (red. S. Gosepath & G. Lohmann), Frankfurt a. M.: Suhrkamp 1998 og *Recht auf Menschenrechte* (red. H. Brunkhorst et al.), Frankfurt a. M.: Suhrkamp 1999

¹⁹ Se f.eks. Henry Shue: *Basic Rights*. Princeton, NJ 1980; Ernst Tugendhat: „Die Kontroverse um die Menschenrechte, i Gosepath & Lohmann, op. cit., 48-61

²⁰ Dette er skyggesiden af Condorcets såkaldte ”jury-teorem”, der ofte bruges til at retfærdiggøre demokratiet: hvis de enkelte medlemmer i en gruppe er bare nogenlunde kompetente – hvis deres evne til at træffe den rigtige afgørelse i en sag er bare lidt bedre end hvad der ville komme ud af at slå plat eller krone – øges gruppens samlede kompetence i takt med antallet af medlemmer øges. Men gruppedynamikken kan altså ikke bare forstærke kompetencen, men også inkompetencen!

²¹ Brendan Dooley: *The Social History of Scepticism*. Baltimore: Johns Hopkins 1999 påpeger at fremkomsten af trykpressen førte til en voldsom udbredelse af misinformation, hvilket fik oplysningstænkere som f.eks. Pierre Bayle til at miste tiltroen til massekommunikation og anlægge et mere elitært syn på oplysningen.

²² Se f.eks. Alvin I. Goldman: *Knowledge in a Social World*. Oxford 1999, kap. 7. for en kritik af teorien om ”ideernes frie marked”.

²³ Søren Harnow Klausen: ”Hvad er oplysning?”, KRITIK 130 (1997), 10-14

²⁴ Johannesevangeliet 8: 31-35

²⁵ Jf. hans ”Besvarelse af spørgsmålet: Hvad er oplysning?”, da. overs. (v. Kurt Jensen) i *Slagmark* 9, 1987

²⁶ Moses Mendelssohn: ”Über die Frage: Was heißt Aufklärung?“, *Schriften über Religion und Aufklärung*, Darmstadt 1989, 463

²⁷ Moses Mendelssohn: ”Schreiben an den Herrn Diakonus Lavater zu Zürich“, op. cit. 318f.

²⁸ Op. cit. 464

²⁹ Se f.eks. Lasse Horne Kjældgaard: ”Fremmede øjne”, i Mads Julius Elf & Lasse Horne Kjældgaard (red.): *Mere lys! Indblik i oplysningstiden i dansk litteratur og kultur*. Hellerup: Spring 2002, og John Pedersen: ”Breve udefra”, i *Lys forude? Oplysningstanker fra Voltaire til Søren Krarup*. Kbh.: Gyldendal 2002